

Weöres Sándor : Psyché

Weöres Sándor a magyar irodalom talán legkülönösebb verseskönyvével ajándékozta meg olvasóit. Szükségeltetett a varázslathoz egy — bátran mondhatjuk — zseniális ötlet, no meg az ötletet valóra váltó poeta, kinek ki tudja hányadik merész kísérlete már ez a mű. Weöres kitalált magának — csak úgy, „házi használatra” — egy „múlt század eleji költőnőt”: Psychét, azaz Lónyay Erzsébet grófnőt. „Az ismeretlen poetria tíz verse, teljes neve nélkül, »Psyché« jelzéssel, egy vegyes régi kézirat-kötegből bukkant elő 1964-ben. A további kutatás több eredményt hozott: 1970-ben talán egész oeuvre-je, továbbá neve és élettörténete újra napvilágra került” — olvashatjuk az *Utószó*, 1971-ben. A naiv olvasó még be is dől a szándékosan „nagyképű” és fontoskodó filológusi eszme-futtatásnak. A csalás tehát sikerült. A korabelinek és hitelesnek álcázott Psyché-versek a legkisebb föltűnés nélkül keverednek a kötetben közölt, valóban eredeti Goethe-, Kazinczy-, Ungvárnémeti- és Zedlitz-művekkel. Weöres azonban nemcsak Psyché életművét írta meg, hanem a történelmi-társadalmi háttérrel együtt hősnője életrajzát is fölvázolta. Ez utóbbira a versek közvetlen élményanyagán kívül a napló- vagy kommentárszerű megjegyzésekből, Weöres „kutatómunkájának” eredményeiből, s a szintén Weöres által teremtett Acház Márton művéből (*Magyar asszonyok arcképcsarnoka*) következtethetünk.

De Psyché életregénye — bármily érdekes is — nem cél, hanem eszköz. Weöres utánoz, szerepet játszik, de vajmi keveset értenénk meg igazi szándékából, ha lélektelen méricskéléssel ellenőriznénk az utánzás sikerét. Az imitáció csak ürügy, alkalom a költői személyiség olyan területeinek kifejezésére, melyre eddig más lehetőség még nem kínálkozott. „Egy rég halottnak vélt poétikát elevenítettek fel Weöres Sándor Psyché-versei, és éppen azért, mert rendkívüli következetességgel tartották magukat ehhez a poetikához, valósítottak meg jelenni költői értékeket, és tették költőjüket, Psychét, a hajdani költőnőt kortársunkká” — írja Bányai János *A szó fegyelme* című kötetében. Nem a reneszánsz antik auktorokat imitáló módszerével van hát dolgunk, hanem a modern európai líra először Rimbaud költészetében jelentkező nagy újításával, a személyiségben rejtőző másik én fölismerésével és bemutatásával. Rimbaud óta — pszichológiailag — kétfajta jellemmeghatározás ismeretes: ahogy az egyén belülről látja önmagát, s ahogy cselekedetei után a külvilág ismeri. Psyché ennek az önszemléletnek és önismeretnek, a lapangó másik én kifejezésének eszköze. E költői metamorfózis természetesen nem egészen újdonság irodalmunkban. Király István például Ady szerepdalainak, „fiktív realitású” verseinek sokaságára lett figyelmes. „...vérátömlésztés, szívátültetés ment végbe bennük, megtörtént a teljes azonosulás. Eggyé forrt itt az én a felvett szereppel” — írja Király (*Ady-Endre*, II/707.). Weöresnél is erről van szó, csak éppen a mód a meghökkentőbb.

A kor, melybe Weöres hősnőjét beleképzei, a történelem talán legfurább periódusa. Európa-szerte dúlnak a napóleoni háborúk, az úri társaságok viszont — mintha mi se történné — tovább élnek hermetikusan, pálmaházi fülledtségű életüket. Keresve sem lehetett volna — kontrasztként — jobb háttérrel találni Psyché életéhez és műveihez. A versek ugyanis e kor lényegéhez tartozó, biedermeiernek nevezett izlésről (és művészi irányról), a maszk mögé rejtett, artisztikumba burkolt frivolitásról rántják le a leplet: „Egy merészebb szó már is Scandalum / A leg-több kényes Saalban és Salonban; / Pediglen permanent Scandalban élnék” (*Levél cousinomnak Újhelre*); Psyché, ez a zabolátlan temperamentumú, megfélemezhetetlen természetű dáma valósággal szétrúgja korának, női mivoltának kereteit. Nem egy honi erkölcsprédikátorunk persze anno 1973 is szabadosnak és erkölcstelennek minősítené a maga után szinte mindent fölégető (és meghódító) „múlt század eleji költőnőt”. Valóban, a kisasszony — miként „jó Lavotta Mester” mondá — maga a „fekete ördög”. De milyen elbűvölően naiv tud lenni ez a „fekete ördög”, ha nem minden-

napi pajzánságának gondolata időnként keresztülvillan agyán: „Nagyon félek magamtul, / Talám heveske lennék” — rebege *A habozó türelmetlen* című versben. Igaza van Bata Imrének: a mű tabukat romboló „erotikus szférája” főszerepet kap. A bakfis-Psyché s unokatestvére, Josó viharos szenvedélyű szerelméről szóló korai versek (a „hegyaljai évek” termése) valósággal hemzsegek a „familiáris füleknak túlságos drasticus” helyzetektől és kifejezésektől. „Egy ifiat szeretünk” — írja Psyché *Christinkához*, ám a megoldáson nem sokat gondolkozik, s imígyen vágja ketté a gordiuszi csomót: „Teste enyém s lelkét rád hagyom...” Vagy gondoljunk *A meg-lepett szeretők* című antik-bukolikus hangulatot árasztó „pásztori Idyllumra”. Itt a verset követő boccacciói ízű, novellaszerű betét jelenti a másik megközelítési lehetőséget. A nézőpont, illetve szemléletváltás segítségével pedig szinte a szemünk láttára alakul át az idill borsos történeté.

De a harsány színek mellett a komorabb tónusokra is figyelnünk kell. „Óriás kigyó ropogat: magányom” — olvashatjuk az *Egy lovász fihoz* írt kis remekben. A költőnő életének tragikus eseményei (titkos szülés, gyermekgyilkosság) is a már-már felelőtlenül könnyed költészet változását eredményezik. Psyché önmagába néz, és elsírja bánatát (*Epistola ennen magamhoz*). Kegyetlen, kérlelhetetlen önvizsgálatot tart. „Ismerd-meg tenn magad. / Oh ha az emberek / Minden helyzetben / Látandának enn-magok!” — írja *Az én daemonomban*. Lázadozik a női sors ellen: „Mi minden lehetnék” — sóhajtja, mintha az emancipáció korán jött amazonja lenne. Az *Asszony-évek* költői termése pedig az öregséggel szembenező Psyché megrendítő vallomásait tartalmazza. Mintha a Villon-vers szép fegyverkovácsnéja panaszkodna — szelidebb hangnemben (*Tükkör előtt, Már nem csodálnak*).

Somlyó György *Új Írás* közölte tanulmánya a kötet „egyedülálló vívmányát” — a „más bőrébe való belebújástól” közelítve — így foglalja össze: „akkor lehetünk leginkább önmagunk, amikor mások vagyunk; és úgy lehetünk a leginkább mások, ha legrejtettebb önmagunkat adjuk”. A Psyché-versek tehát nemcsak egy nagy költő páratlanul gazdag, olykor gyermekien naiv és parttalan fantáziájáról vallanak. Kiolvashatjuk belőlük — erőltetett aktualizálás nélkül — Weöres Sándor emberi és költői állásfoglalását is. „Magyar századok / Kohójában forrott s ájult a vérem, / Hazámat mint természetes leget / Szívom, nem érzem, s róla hallgatok. / De honfiú buzgalmát tisztetem, / Antul inkább, mert új és feltörő” — írja *Toldy Ferenc úrhoz* az apolitikusnak tartott Weöres-Psyché. (Az ilyen s ehhez hasonló kijelentésekkel mintha Weöres Sándor válaszolna egy-két kritikusának.) A versök alapján egész sor ars poetica jellegű megjegyzést is összegyűjthetünk. A Németországot bejáró Psyché például a Goethe-fordításhoz csatolt kommentárban frissen támadt irodalmi vonzalmairól beszél. A „Colossális és kétségbeejtő” Goethe helyett Hölderlinnek, a „nyomorult eszelősnek rongyolt Lyrája” előtt hódol. (Az *Úti levelek* Petőfijének Goethe-ellenessége jut eszünkbe: „Góthét nem szeretem, nem szívvel-tem, utálom, undorodom tőle, mint a tejfölös tormától.” stb.) A kötetzáró *Utószó*, 1971 bravúrja, hogy Weöres „megíratja” Toldy Ferencsel Psyché verseinek kritikáját is. Toldy a finomabb, csiszoltabb lírát kéri számon, biedermeieres szenvedélymentességet és harmóniát követel a Psyché-versek zaklatottságával szemben. „... a költészetben nem kell hazudni, nem is szabad; hanem a realitást az ideálissal harmóniába rendezni.” Nem kétséges, hogy a konstruált Toldy—Psyché ellentétből tulajdonképpen Weöres esztétikai elvei bontakoznak ki. Hiszen Weöres az, aki semmiképpen sem hajlandó líráját szalonképessé fésülni. „Nem áhitok sikert és dicsőséget a jelentől...” — írta a költő az *Egybegyűjtött írásk* beköszöntőjében. Hetykén hangoztatta: „Célom nem a gyönyörködtetés, nem is a szokatlantól irtózók bosszantása; értenek-e, azzal sem törődöm.”

A Psyché-versekben minden mindennel egymásba játszik. Irodalomtörténész legyen a talpán, aki a mű aprólékos, részletekre kiterjedő vizsgálatára vállalkozik. „Mert itt minden az is, meg nem is — írja Bata Imre —, valami is, semmi is, Weöres életbőlcselme.” A család sikerült — mondtuk az imént. S ebben a sikerben nagy része van a költő nyelvi teremtőerejének, a különböző alkotók és korok nyelvébe, stílusába való beleélés képességének. Weöresről már korábban is tudtuk, hogy a

magyar nyelv egyik legnagyobb XX. századi mestere. A *Psyché* csak a koronát tette föl. S mégis, bármily csábító lenne a „csaló” tettenérése, a hibák kimazsolázása, az efféle szörszálhasogató műveletekről le kell mondanunk. A vállalkozáshoz ugyanis nem méltó a kicsinyes műtészeti megközelítés. Úgyis lehetne még sok másról beszélni. Például a múlt század elő következetlen helyesírásának utánzásáról, s az illúzió megteremtésének olyan külső eszközeiről, mint Káldi Judit *Psyché*-kézirásáról, Gyulai Liviusz rajzairól, valamint a kötetet tervező Sebestyén Lajos munkájáról.

Az olvasó a soha sem élt költőné oeuve-je mellett valódi múlt század eleji poéta műveivel is megismerkedhet. „Vájt fülű” körökben már régóta tudnak Weöres „nagy fölfedezettjéről”, Ungvárnémeti Tóth Lászlóról, akit az irodalomtörténet Kazinczy legbuzgóbb s nem tehetségtelen híveként tart számon. A kötet ízelítőt ad Ungvárnémeti epigrammáiból, ódáiból, himnuszaiából, s részletet közöl a költő *Nárcisz vagy a gyilkos önszeretet* című tragédiájából. Nem valószínű, hogy Weöres Ungvárnémeti iránti rajongása más belátásra bírja majd irodalmárainkat. A *Nárcisz*-tragédia is inkább csak témája, s nem művészi színvonala miatt érdekes. *Nárcisz*, az önmagába szerelmes szép ifjú története Ovidiustól (*Átváltozások*) Paul Valéryig (*Fragments de Narcisse, Cantate de Narcisse*) vissza-visszatérő témája a művészetnek. *Nárcisz* tulajdonképpen az önismeret szimbóluma. Az önismeretnek, az önvizsgálatnak, mely örömök és kínok forrása. *Nárcisz* nem tudja kihozni saját kép-mását a hullámok közül, a jelkép tehát egyszersmind a tökéletes önmegismerés lehetetlenségére is vonatkozik.

Weöres Sándor életművében központi szerepe van a játéknak. A költő szüntelenül játszik és lazít. Mégse trükk vagy bűvészmutatvány, amit csinál. Kísérletezés a költészet anyagával, s ebben kétségtelenül van valami az alkimisták szenvedélyéből és megszállottságából. Magasrendű költői játék ez — se több, se kevesebb. (*Magvető, 1972.*)

OLASZ SÁNDOR

Bányai János: A szó fegyelme

Bányai János könyvének messze több az értéke, mint témái azt fedezni tudnák. Bár már az is érdem — s még milyen! —, hogy költészetünk azon rétegéhez tudott nyúlni, amelyekkel alig tud valamit kezdeni a magyar kritika. A többlet ehhez képest mutatkozik, s úgy jellemezhető, mint a modern költészetről kialakított szemlélet. Bányainak nemcsak sejtelme, fogalma is van a modern versről. Bányai könyvét tehát nemcsak azért becsülhetjük, mert tanulmányai Füst Milánról, Weöresről, Pilinszkyról, Nemes Nagy Ágnesről, Rába Györgyről, Lator Lászlóról, Tandoriról, Marsall Lászlóról szólnak, mert nem is biztos, hogy ez a névsor egységes vonulata is a magyar lírának, legfőnnebb csak egységesen elhanyagolt vonulata, meg nem értett rétege. Azért becsülhetjük igazán Bányai könyvét, mert tanulmányai együtt is jelentenek valamit. Ezt a jelentést teszi ez a recenzió kritika tárgyává, s ezzel is becsülni akarja.

Mit jelentenek ezek az írások együttesen? Amit a cím mond: a szó fegyelmét. Bányai szerint a modern magyar versben a nyelv centrális szerephez jut. Ha egyszer valóság és nyelv közt distancia keletkezett, a szónak fegyelmezettsége következik, mint általános stílusjelleg. Más kérdés, hogy ami ilyen konceptuális jelentőségű Bányai könyvében, a modern lírának csak egyik aspektusa. De nem vitatható, hogy lényeges vetülete.

Ha elég volna a nyelv — a hagyomány szerint a líra anyaga szempontjából megítélnünk a modern verset, akkor valóban azt kellene kérdeznünk, miként változik a nyelv funkciója a versben a tradícióhoz képest. A nyelv a tradícióban természetesen közeg, annyira természetes, hogy szinte föl se tűnik, s ha föltűnik, éppen